

Szende Virág

A MAGYAR NYELV SPECIFIKUS NYELVTANI KATEGÓRIÁI: HOGYAN TANÍTSUNK NEM HOMOGÉN CSOPORTOKBAN?

A címben megadott feladat megoldásának gyökerét két alapgondolat megfogalmazásában leljük meg:

1. Az első ezek közül a magyar nyelv specifikus karakterével, a magyar nyelv grammatikájával, a nyelvtani kategóriákban megjelenő sajátosságokkal van összefüggésben.
2. A második gondolat pedig a magyartanárok állandó gondjával: a tanulócsoporthoz tartozók összetételével kapcsolatos. A tanárok ugyanis rendszeresen szembekerülnek a csoportok heterogeneitásával, amely nem csupán a különböző anyanyelvekben, hanem a nyelvek különböző prototípusainak grammatikai struktúráiban is tetten érhető.

Így aztán arra kell törekednünk, hogy a tananyagokat egy közös, univerzálisan meghatározott alapra helyezzük. A magyar nyelv alapstruktúráiban, természetesen annak kategóriáival együtt fel kell mutatnunk az úgynevezett *univerzális grammatika* hagyományos értelemben vett univerzális vonásait. Csak akkor van ugyanis a lehetőségünk a magyar nyelvre jellemző specifikus vonások irányába tovább lépni, ha az igazán közös vonásokat tisztáztuk.

A kulcskérdés tehát az, hogy a különböző nyelvcsoporthoz tartozók közül hogyan tudjuk a magyar nyelvet elhelyezni, illetőleg elkülöníteni.

1. A magyar a finnugor nyelvek családjába tartozik, Humboldt terminológiáját alkalmazva: agglutinációs rendszerrel.
2. A magyar nyelv topikprominens nyelv.
3. Továbbá a magyarban egyes szintaktikai szerkezetek felépítésének egy sor merőben szokatlan eljárási módja létezik.

Úgy gondolom, hogy bár sokféle délibábos elképzelés létezik a magyar nyelv eredetét illetően, a magyarnak a finnugor nyelvcsaládba tartozásához nem fér két-ség. Ennek nyelvi bizonyítékai a finnugor nyelvek összehasonlító vizsgálatának

* Szende Virág, Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, szende.virag@axelero.hu

eredményeként felfedezett szabályos hangtani eltérések és a szerkezeti, nyelvtani, szókészletteni megfelelések. Példaként csupán néhányat említenék: a szó eleji magyar *f* a finnugor nyelvekben *p* (magy. *fa*, vo. zürj. *votj.* cser.*pu*, finn *puu*). Nyelvtani egyezések: birtokos személyjelek, igei személyragok, a feltételes és felszólító mód jele. Szerkezeti egyezések: nincs habeo-s szerkezet, számnév után egyes számot használnak, nincs nembeli, számbeli egyeztetés.

Kevésbé ismert viszont a magyar nyelv topikprominens volta, jóllehet Brassai Sámuel értékes megállapításainak megjelenése óta tudjuk, mit jelent egy magyar mondat felépítésére vonatkozóan ez a kijelentés. Brassai Sámuel, magyar nyelvész a 19. század közepén, elsőként írta le az aktuális tagolás mondatszerkezetét, azaz a mondatnak topikra és kommentre való tagolását (*Tapogatódzások a magyar nyelv körül* című 1853-as előadásában, illetve *A magyar mondat* című értekezésében, 1860–1865). Terminológiájában a ma topiknak nevezett fogalom *inchoativum* vagy *előkészítő rész*, a komment pedig *zöm* vagy *tüzetes rész*. Brassai megállapítja, hogy mind a kötött, mind a szabad szórendű nyelvekben megfigyelhető az a mondatszerkezet, amely egy vagy olykor több, már ismert, tudott eszmét tartalmazó „igehatározó”-val kezdődik, melyek „a mondat értelmének a halló felfogásában mintegy alapot vetnek, tehát figyeltetők, előre késztetők, a halló szellem működését a szólóéval összekapcsolják”. A mondatnak az inchoativumot követő második része, a zöm pedig olyan szerkezeti egység, amelynek célja „oly cselekvénynek vagy a cselekvény oly körülményének a közlése, melyről felteszi a szóló, hogy a halló előtt nincs tudva”. Az új eszmén vagy eszméken kívül azok a tudott eszmék is a zömbe kerülnek, melyeket nem tartottunk szükségesnek előkészítőül kiemelni. Információs értékénél fogva a fontosabb zöm minden mondatban jelen van; az inchoativum viszont el is maradhat. Akkor hagyható el, ha 1. a beszélő nem tartja szükségesnek a hallót előkészíteni a mondatzöm felfogására, 2. ha az előkészítő eszme az előzőkben már kimondva vagy kimondatlanul beletartozik, és 3. ha a szóló annyira siet a mondandójával, hogy elfelejti felkészíteni rá a hallót.

Brassai sajátos, számunkra szokatlan, de képszerű terminológiája is jól kifejezi, mire is kell gondolnunk, ha topikprominenciáról beszélünk. Példaképpen vegyük a deklaratív mondatok esetét. A magyarban a deklaratív mondatokban az alany elhagyható az első pozícióból.

(a) *Esik.* (Es regnet.)

és összehasonlításképpen az angolban:

(b) *It is raining.*

a franciában:

(c) *Il pleut.*

Nem kevéssé fontos az, hogy a mondat alanyának nem kell feltétlenül az első helyen állnia.

- (d) *Máriát Péter kérte fel táncolni.*
- (e) *Máriát kérte fel Péter táncolni.*
- (d) *Es war Peter, der Maria zum Tanz aufforderte.*
- (e) *Es war Maria, die von Peter zum Tanz aufgefordert wurde.*

Vannak továbbá a magyarban alany nélküli jólformált (wellformed) mondatok.

- (f) *Villámlik.*
- (g) *A tortából még Péternek is jut.*
- (f) *Es blitzt.*
- (g) *Sogar Peter kann ein Stück von der Torte bekommen.*

Miközben az indogermán nyelvekben a mondatrészi szerepet a szórendi szabályok határozzák meg, ilyenfajta szabályozás a magyarban nincs.

- (b) *engl. Mary loves John.*
- (i) *fr. Marie aime Jean.*
- (b)-(i) *Maria liebt Jobann.*

A magyarban ezzel szemben mind a négy következő mondat standard, azaz jólformált.

- (j) *Pétert Mária szereti.*
- (k) *Szereti Mária Pétert.*
- (l) *Szereti Pétert Mária.*
- (m) *Pétert szereti Mária.*

E négy mondat esetében csupán arra kell koncentrálnunk, hogy a tárgy és az alany pozíciójától függetlenül be tudja tölteni mondatbeli szerepét. Csupán arra kell figyelniük, hogy az alany a magyarban nem vesz fel toldalékot, míg a tárgyat mindig *-t*-vel jelöljük. A szórend ebben, és egy sor más hasonló esetben az információ tartalmának kiemelését szolgálja. Ez azt jelenti, hogy ami a mondatban az állítmány előtt áll, az a kijelentésben a legfontosabbnak számít.

- (n) *Pétert Mária szereti.*
- (o) *Szereti Mária Pétert.*
- (p) *Pétert szereti Mária.*
- (n) *Es ist Maria, die Peter liebt. (és nem Erzsébet)*
- (o) *Es geht darum, dass Maria Peter bloss/wirklich liebt (Ami nem azt jelenti, hogy kész feleségül is venni.)*
- (p) *Es ist wohl Peter, den Maria liebt. (Akit nem szabad Pállal összekeverni.)*

A következtetés egyszerű: már a nyelvtanfolyam kezdetén világosan meg kell mutatnunk, hogy a magyarban a mondat logikai struktúrája, azaz a kijelentés információtartalma az, ami a mondatrészek sorrendjét meghatározza, és nem a triviális értelemben vett szórend, mint az indoeurópai nyelvekben.

Ami a nehézségek harmadik csoportját illeti a magyar mint idegen nyelv oktatásában, azt leginkább az „egzotikus” grammatika megjelöléssel illethetnénk.

1. Bevezetesképpen: a magyarban nincs habeos szerkezet. A magyarban azt mondjuk: „nekem van” (ich habe es). Amint látható, ebben az esetben egy részes határozós (dativusi) struktúráról van szó: „létezik számomra valami” (es existiert für mich etwas). A van továbbá egy dolog egzisztenciájának aktuális érvényességét is jelöli.

(q) *Van só a konyhában.*

(q) *Es gibt Salz in der Küche.*

2. Ismét egy jól ismert eset: egyes szám többes számot jelölő számnevek után:

(q) *két ökör*

(q) *zwei Kühe.*

3. A magyarban nincsenek nemek, bár lexikai szinten helyenként megjelenhet a nembeli különbség: tanár – tanárnő (Megjegyzendő: ez legtöbbször fakultatív.)

4. A melléknév–főnév minőségjelzős konstrukciójában nincs egyeztetés. Ez talán az egyetlen könnyebbség a magyarul tanulók számára.

5. Mint korábban már említettük, a magyar agglutináló nyelv, alkalmanként azonban flektáló és izoláló jelenségeket is mutat:

(s) *szép – szebb*

(t) *bó – havat*

(s) *schön – schöner*

(t) *Schnee – Schnee*

Izoláló jegyek fedezhetők fel a következő struktúrákban:

(u) *sok szép lány*

(v) *sok lány szép*

(u) *viele schöne Mädchen*

(v) *Es sind viele Mädchen, die schön sind.*

A két utóbbi struktúra ismét azon nehézségek egyikét illusztrálja, amellyel a nyelvtanuló rögtön a nyelvtanulás kezdetén találkozhat, azaz a melléknév állítmányi és jelzői szerepe közötti differenciálás feladatát.

Az említett két struktúra azonos lexikai elemekből áll, amelyeknek sora a struktúrában másképp pozicionálva eltérő jelentésekhez vezet. Az első példában: sok szép lány (viele schöne Mädchen), a másodikban: sok lány szép (Es gibt viele Mädchen, die schön sind).

Ezeket a jelenségeket és specifikumokat az oktatásban a grammatikai univerzálékkal összhangban kell bevezetni.